

een uitgave zoals de *Opera omnia* is in de eerste plaats, zo lijkt mij, om de lezers die minder bekend zijn met Ruusbroec en zijn werk de achtergrondinformatie te geven die noodzakelijk is voor een beter begrip van de tekst. Dat vraagt uiteraard niet om een uitgebreide discussie van alle standpunten over onzekere kwesties in het hedendaagse Ruusbroeconderzoek, en dus is het goed dat Faesen niet ingaat op details. Tegelijkertijd loopt hij daarmee het risico om net voor de onervaren Ruusbroeclezer niet altijd duidelijk genoeg te zijn, bijvoorbeeld wanneer hij bij de bespreking van de thema's en bronnen de naam van Jean Gerson laat vallen zonder enige toelichting. Wie Gerson niet kent heeft dus weinig aan Faesens verwijzing naar diens bedenkingen over het concept 'eenheid' in de mystiek.

Ook wanneer hij de structuur en inhoud van de *Trappen* uiteenzet gaat Faesen misschien iets te kort door de bocht. Hij kiest er namelijk resoluut voor om de lezer door de *Trappen* te gidsen aan de hand van de driedeling van het mystieke leven in een werkend, een begerend en een godschouwend leven, die centraal staat in Ruusbroecs werk dat het hoogst gewaardeerd wordt door de meeste onderzoekers, namelijk *Die geestelijke brulocht*. Faesen heeft een overschot aan gelijk wanneer hij zegt dat die driedeling ook in de *Trappen* zit en het is inderdaad een goede manier om uit te leggen waar Ruusbroec het over heeft. Maar met formuleringen als 'de driedelige structuur van de *Trappen*' (p. 43) leidt Faesen de aandacht van zijn lezers te veel af van de zeven trappen waarin Ruusbroec zijn tekst indeelt. In tegenstelling tot Faesen ben ik van mening dat deze zeven trappen wél het voornaamste structuurprincipe zijn; ze zijn in ieder geval de indeling waarvan Ruusbroec wil dat ze in het oog springt. Het is niet verkeerd om de driedeling in de *Trappen* terug te willen vinden, maar het is niet noodzakelijk voor een helder begrip van de manier waarop Ruusbroec het mystieke leven in de *Trappen* presenteert.

De nuances en de voorzichtigheid die ik een beetje mis in de bespreking van de inhoud zijn wel heel duidelijk aanwezig in de bespreking van de problematiek rond de context en het doelpubliek van de *Trappen*. Faesen overloopt de verschillende mogelijkheden die in het onderzoek zijn opgeworpen en lijkt zelf, hoewel hij dat nergens expliciet stelt, het meest te voelen voor de betrekkelijk nieuwe denkpijpe dat de *Trappen* voor een groep van mannelijke lezers of toehoorders bestemd zou kunnen zijn. Hij haalt ook enkele tekstcitaten aan om die hypothese te onderbouwen, maar ontkracht zijn argumenten dan weer om het volgende concluderen: 'het veiligste

is dus om te stellen dat de geadresseerde (of geadresseerden) van de *Trappen* niet gekend is' (p. 39). In zekere mate kan dat eigenlijk ook gezegd worden over de geadresseerden van de *Opera omnia*: het beoogde doelpubliek is breed en divers en daardoor moeilijk concreet voor ogen te krijgen. Dat maakt van het schrijven van een inleiding die voor iedereen interessant is een moeilijke evenwichtsoefening. Het is dus vanzelfsprekend dat Faesen af en toe iets te veel overhelt in de richting van de specialist door bepaalde kennis te veronderstellen en dan weer misschien iets te veel in de richting van de leek door niet al te diep in te gaan op heikele kwesties. Maar Faesen weet wat hij zegt wel steeds helder te formuleren en zorgt daarmee voor een goede inleiding bij zijn welkome editie, waarmee de voorlaatste etappe is bereikt in de realisatie van de wens van alle hedendaagse Ruusbroeclezers om over een gedegen uitgave van het verzamelde werk van de mysticus te kunnen beschikken.

Hadewijch Ceulemans

Ioannis Rusbrochii, *De ornatu spiritualium nuptiarum Wilhelmo Iordani interprete*. Ed. Kees Schepers. Turnhout: Brepols, 2004. (Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis 207) – 408 pp. ISBN 2 503 05079 4. € 180,-

Er is alle reden om blij te zijn met Kees Schepers' editie van Willem Jordaens' Latijnse vertaling van Jan van Ruusbroecs *Die geestelijke brulocht*. Want het is een tekstuitleg met een al langere geschiedenis. In 1976 promoveerde de Canadese onderzoeker Bernard Desoer op een editie van deze tekst, die hij ook voorzag van commentaar. Maar de gestencilde vorm ervan maakte deze Latijnse *Brulocht* nagenoeg onbereikbaar voor verder onderzoek. In de negentiger jaren maakte dr. Desoer dan ook plannen voor een vernieuwde uitgave. Hij kon deze echter niet meer uitvoeren; hij overleed in 1998. Kort daarvoor had Kees Schepers het stokje van hem overgenomen. Voor deze editie stelde hij Desoers tekst bij naar de normen van deze tijd en schreef hij een nagenoeg compleet nieuwe toelichting.

Het boek bestaat uit twee bijna even lange delen van elk circa tweehonderd pagina's. Het eerste deel is de *Introduction*. Het tweede deel omvat de tekst van *De ornatu* met kritische commentaar (*Adnotationes*) en *Indices*. De introductie en de kritische commentaar zijn in het Engels gesteld, wat de toegankelijkheid van deze editie aanzienlijk verruimt. Bovendien voegt het boek zich

door deze werkwijze als vanzelf bij de nieuwste drietalige uitgave van Ruusbroecs oeuvre (Middel-nederlands, Latijn uit de zestiende eeuw en modern Engels).

Wie dit boek voor het eerst in handen krijgt zal zich wellicht verbazen over de lengte van de *Introduction*. Wie er zich nader in verdiept vindt er een schat aan informatie en tal van aanknopingspunten voor verder onderzoek.

Schepers opent het eerste hoofdstuk van het eerste deel met een zeer korte toelichting op de persoon van Ruusbroec en zijn traktaat *Die geestelike brulocht*. Terecht benadrukt hij daarbij de overvloed aan bestaande literatuur over de Brabantse mysticus en zijn werk. En al is dit een boek voor *specialisten*, ik zou hier toch iets meer context hebben toegejuicht. Aan de andere kant is het natuurlijk terecht dat nu eens alle aandacht uitgaat naar de vertaler, Willem Jordaens. Kees Schepers slaagt erin om uit de weinige, soms elkaar tegensprekende bronnen een beeld van deze huisgenoot van Ruusbroec te distilleren, met name met betrekking tot zijn werkzaamheden. Want naast vertaler was Jordaens ook kopiist en zelf auteur. Dat hij de *Brulocht* vertaalde en dat deze vertaling hier voor ons ligt, dat weten we in elk geval zeker. Alleen wat de datering betreft, zijn er de nodige speculaties: ergens tussen 1355 en 1360. Schepers betoog is grondig en helder geformuleerd. Deze kwalificatie geldt ook de manier waarop hij uitgebreid ingaat op Jordaens' vertaaltechniek. Die is niet, zoals de vertaler zelf laat weten, naar de letter van het woord, '*uerbum e uerbo*', maar een zo getrouw mogelijke weergave van de betekenis, '*sensum de sensu*' (p. 24 en 28; de *editor* lijkt hier naar analogie met '*uerbo*' een kopiïstfout te maken: hij schrijft herhaaldelijk '*de senso*'). Schepers laat onder meer zien hoe literaire conventies uit de ene taal worden ondervangen in de andere. Maar Jordaens is ook zelf inventief. Zo gebruikt hij ongewone of zelfgecreëerde woorden. En hij toont een voorliefde voor verkleinwoorden. Dat alles bij elkaar ver-raadt als het ware de *handtekening* van de vertaler. Het is een boeiend onderdeel van het boek. De auteur stelt dan ook terecht dat Jordaens' taal en stijl een aparte studie verdienen, niet alleen in *De ornatv*, maar ook in zijn andere geschriften.

In het tweede hoofdstuk van de *Introduction* behandelt Schepers de geschiedenis van *De ornatv*. Hij laat de plaats zien van Jordaens' vertaling tussen die van Geert Grote uit vermoedelijk 1383/1384 en die van Laurentius Surius die, samen met alle andere werken van Ruusbroec, in gedrukte vorm werd gepubliceerd in Keulen in 1552. Schepers concludeert dat Geert Grote's vertaling blijkbaar voorzag in de behoeften van

het Germaanse taalgebied. Die van Jordaens daarentegen zorgde met name voor de verspreiding van Ruusbroecs gedachtegoed binnen de Romaanse cultuur, zoals in Frankrijk en Italië, en ook in Vlaanderen, Engeland en zelfs Polen. De interesse voor het werk van de Brabantse mysticus in de Zuid-Europese landen betekende echter tegelijk het einde van verdere verbreiding. Plaats van actie: Parijs. Centrale figuur: de Parijse kanselier Jean Gerson (1363-1429). Hij veroordeelde bepaalde passages in de *De ornatv*. Ruusbroec was toen al overleden. Jan van Schoonhoven die pas na Ruusbroecs dood in Groendaal intrad, nam de verdediging op zich. Hij betoogde dat Jordaens *sensum de sensu* vertaalde. Vanaf dat moment kwam deze Latijnse vertaling in een kwaad daglicht te staan. André Combes heeft een uitgebreide studie (vier delen, 1945-1972) aan deze controverse gewijd. Uit deze massa aan informatie weet Schepers op scherpzinnige wijze de essentie naar voren te halen. Bovendien laat hij overtuigend zien hoe de censuur door Gerson de verdere verspreiding van Ruusbroecs werk blokkeerde. Pas in 1512 kwam er weer ruimte dankzij – o ironie van het lot – de samenwerking tussen de humanist Jacques Lefèvre d'Étaples en de Parijse uitgever Henri Estienne.

Het derde hoofdstuk biedt een uitgebreide beschrijving van de nog bestaande manuscripten en die ene Franse druk. Elke beschrijving wordt gevolgd door een handig literatuurlijstje. In het vierde hoofdstuk wordt de relatie tussen de verschillende tekstgetuigen uit de doeken gedaan. In het vijfde en laatste hoofdstuk van het eerste deel beargumenteert Schepers de wijze van uitgeven van de *De ornatv*. Hij houdt zich niet aan de regels van het klassieke Latijn, maar respecteert de middeleeuwse spelling. Dan volgen nog een drietal *Figures* die het stemma van de manuscripten, de verspreiding van *De ornatv* en de geografische spreiding van de tekstgetuigen weergeven. De *Introduction* wordt besloten met een *Bibliography*.

Het tweede deel is de kern van het boek, de tekst van *De ornatv*. Deze wordt gevolgd door een *Appendix* waarin de hoofdstuktitels van *De ornatv* nog eens op een rij worden gezet, door *Adnotationes* met de tekstkritische commentaar en door nog twee *Indices* met schriftcitaten en verwijzingen naar auteurs.

Met deze editie heeft Kees Schepers voortreffelijk werk geleverd. De eerder genoemde punten van kritiek vallen hierbij in het niet. Het belang van deze uitgave mag niet worden onderschat. Niet alleen is een waardevolle tekst toegankelijk gemaakt. We krijgen ook, aan de hand van deze *casus*, meer zicht op de wisselwer-

king tussen de volkstaal en het Latijn dat zo lang dé taal van de geleerden was. In de veertiende eeuw vonden tal van religieuze en wetenschappelijke teksten hun weg naar een groter publiek dankzij vertalingen in de volkstaal. Het omgekeerde kwam veel minder voor. Dat maakt *De ornatu* zonder meer interessant. Deze uitgave is ook een terecht eerherstel voor de vertaler Jordans. En daarnaast wordt, langs deze *omweg*, nog eens het belang van Ruusbroecs werk voor de Middelnederlandse literatuur bevestigd.

Hilde Noë

Nolanda Klunder, *Lucidarius. De Middelnederlandse Lucidarius-teksten en hun relatie tot de Europese traditie*. Amsterdam: Prometheus, 2005. – 559 pp. ISBN 90 446 0739 1

Als zich 1985 an den Universitäten Würzburg und Eichstätt ein Sonderforschungsbereich zusammenfand, um 'Wissensorganisierende und wissensvermittelnde Literatur im Mittelalter' zu untersuchen, nahm er auch einen über ganz Europa verbreiteten 'Wissenstext' in sein Programm: das lateinische *Elucidarium* des Honorius Augustodunensis, verfaßt ca. 1100, und seine Umsetzungen in die europäischen Volkssprachen. Die Rezensentin arbeitete damals an der kritischen Edition des *Deutschen Lucidarius* und promovierte über die Rezeptionsgeschichte des lateinischen *Elucidarium* im deutschsprachigen Raum mit einem Ausblick auf den niederländischen. Ein Teil der Dissertation war der Edition der niederdeutschen *Elucidarium*-Übersetzung nach der einzigen bekannten Handschrift gewidmet.

Zwanzig Jahre später hat Nolanda Klunder dieses Thema wieder aufgegriffen und unter einem veränderten Blickwinkel zur Geschichte des *Lucidarius*-Stoffes in den Niederlanden weiterentwickelt. Sie füllt dabei eine Forschungslücke, denn seit Schorbachs Grundlagen-Studie von 1894 (*Studien über das deutsche Volksbuch Lucidarius und seine Bearbeitungen in fremden Sprachen*) gab es keinen zusammenfassenden Überblick mehr über die Situation des *Lucidarius* in den Niederlanden.

Klunder untersucht vier Texte aus dem niederländischen Sprach- und Kulturraum, die sie als *Vers-Lucidarius* bezeichnet (bisher bekannt als *Dietsche Lucidarius* und zugänglich in der Edition von Ph. Blommaert, *Die dietsche Lucidarius, leerdicht der xive eeuw, gevolgd door andere gedichten uit hetzelfde tijdvak*, Gent

1856), als *Prosa-Lucidarius* (vormals niederdeutsche *Elucidarium*-Übersetzung – Klunder läßt den Text unter ostmittelniederländisch laufen, der Schreibsprache der Devotio moderna – und zugänglich in D. Gottschall, *Das 'Elucidarium' des Honorius Augustodunensis. Untersuchungen zu seiner Überlieferungs- und Rezeptionsgeschichte im deutschsprachigen Raum mit Ausgabe der niederdeutschen Übersetzung*, 1992), als *Artes-Lucidarius* (bisher nur fragmentarisch zugänglich bei P. Leendertz, *Het Zutensch-Groningsche handschrift*, TNTL 15 [1896]) und als *gedruckter Lucidarius* (bekannt lediglich durch einen kurzen Artikel von H. Pleij, *Over een onbekend schoolboek, gedrukt te Brussel in het begin van de zestiende eeuw*, in: Hamans / Voskuilen [red.], *Adieu adieu sweet bahnhof*, Amsterdam 1984).

Die ersten beiden gehen auf das lateinische *Elucidarium* zurück, der *Artes-Lucidarius* stützt sich auf den *Deutschen Lucidarius*, der *gedruckte Lucidarius* dagegen auf den afrz. *Second Lucidaire*. Mit dieser Textauswahl erhält Klunder ein größtenteils unbekanntes Textbündel und einen präzisen Forschungsansatz: 'hoe gingen de Middelnederlandse auteurs om met hun brontekst, en welk doel streefden ze na toen ze de tekst omwerkten naar hun volkstaal en daarbij juist op deze manier ingrepen?' (S. 35). Besonders interessant ist die Gegenüberstellung der beiden *Elucidarium*-Bearbeitungen, einmal in Vers- und einmal in Prosaform. Auf dem *Vers-Lucidarius* (S. 40-148) und dem *Prosa-Lucidarius* (S. 149-185) liegt somit auch der Schwerpunkt der Arbeit. Mit Hilfe gut gesetzter Fragen bringt Klunder die Texte zum Sprechen: Handschriftliche Überlieferung mit gebrauchsfunktionaler Beschreibung; Bearbeitungstechnik; Zusatzquellen; Publikum. In verkürzter Form, da Zusatzquellen fehlen, gilt dieses Raster auch für den *Artes-Lucidarius* (S. 186-213) und den *gedruckten Lucidarius* (S. 214-233). Darüber hinaus ermöglicht die Autorin in einem reich ausgestatteten Anhang in synoptischen Übersichtstabellen (S. 247-378) einen Überblick über den Textbestand der verschiedenen *Lucidarii* und stellt in diplomatischen Handschrifteneditionen (S. 381-498) diejenigen Texte zur Verfügung, die bislang gar nicht oder nur ungenügend greifbar waren.

Die Übertragung ursprünglich lateinisch gefaßten Schulwissens in die Volkssprache wird allgemein als Vereinfachungsprozeß gesehen, bedingt durch das neue nicht lateinkundige Laienpublikum. Dieses 'Absinken des Niveaus' wäre also beim *Vers-* und *Prosa-Lucidarius* zu beobachten, während *Artes-* und *Druck-Lucidarius* schon auf diesem Niveau angekommen sind,